

KÕIGEKÜLGNE KOGUMIK LIIVI KULTUURIST JA KEELEST

Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur. Koostanud ja toimetanud Renāte Blumberga, Tapio Mäkeläinen ja Karl Pajusalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011. 436 lk.

Tegemist on esimese nii põhjaliku eesti-keelse ülevaatega liivlaste ajaloo ja tänapäevast, keelest ja kultuurist.

Artiklikogumik koosneb neljast osast. Esimeses, ajalugu käsitlevas osas räägitakse liivi keele ja kultuuri uurimisest, Liivimaa vanemast ja uue-
mast ajaloo (mh liivi asualade piiridest ajaloo eri perioodidel) ning liivlaste ärkamisajast. Keelt käsitlev osa annab ülevaate liivi keele põhijoontest, laensõnakihtidest, Salatsi liivi keelest ja liivi keele allikatest. Järgmine osa tutvustab liivi rahvausundit ja -kalendrit, Kuramaa liivlaste toidulauda, liivi kirjandust, kunsti ja muusikaelu. Viimane, neljas osa sisaldab mitmesuguseid lisasid.

Analoogiline lätikeelne kogumik, mille seadis kokku Kersti Boiko, ilmub 17 aasta eest Riias (Lībieši. Rakstu krājums. Rīga: Zinātne), kus mõned autoridki on samad kui käesolevas välja-

andes, nimelt Linda Dumpe, Kristi Salve ja Tiit-Rein Viitso. Nimetatud kogumik oli esimene ja seni ainuke seda laadi väljaanne läti keeles.

Kogumikus on 18 artiklit 13 autorilt. Kõik autorid on oma ala tunnustatud asjatundjad. Ajaloo-osa avaartikkel on Renāte Blumbergalt: „Liivi kultuuri ja keele uurimine Eestis, Lätis ja Soomes”, mis Soome uurijate osas on tihendatud ülevaade autori 2006. aastal ilmunud lätikeelsest monograafiast „Lībieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem”.¹ Blumberga panus on tähelepanuväärne: ta on üks kogumiku kolmest koostajast ja toimetajast ning avaldanud veel kolm muud kirjutist: „Liivlased 19.–21. sajandil” (kus mh vaadeldakse liivlaste lätistumisprotsesse artikli autori enda ja teiste uurijate tulemuste põhjal), „Liivlaste ärkamis-
aeg ja hõimuliikumine” ja „Liivlaste muusikaelu”. Blumberga on jaganud ülevaate liivlaste uurimisloost kolmeks perioodiks: Tsaari-Venemaa, 1920–1945 ja Teise maailmasõja järgne periood.

¹ L. V a b a, Lätlased avastavad liivlasi. – Keel ja Kirjandus 2007, nr 1, lk 71–72.

Artikkel algab liivi keele uurimise suurkujude Anders Johan Sjögreni ja Ferdinand Johann Wiedemanni ekspeditsioonide käigu ja tulemuste tutvustamisega. XIX sajandi ja XX sajandi algupoole ekspeditsioonid paistavad silma pikkusega: Sjögreni esimene, 1846. aasta ekspeditsioon kestis neli kuud, teine, 1852. aasta ekspeditsioon kaks ja pool kuud, Emil Nestor Setälä 1888. a. ekspeditsioon ligi kolm kuud. See pole ka imeks pandav, pidades silmas tolle aja aeglasi ühendusi ja tehniliste vahendite puudumist keele talletamisel. Setälä teisel, 1912. aasta ekspeditsioonil talletati liivi keelt juba ka parlograafiga. Kõik liivi keele silmapaistvad uurijad on käinud ise välitöödel liivi keele materjali kogumas, sest liivikeelset kirjavara on vähe. Lauri Kettunen ja Oskar Loorits käisid ajavahemikus 1920–1937 liivlaste juures 11 kogumiseisil, neist mõned olid üpris pikaajalised. Edasi jälgib Blumberga eesti uurijate Ferdinand Linnuse, Gustav Ränga ja Julius Mägiste uurimiskäike liivlaste juurde. Blumberga märgib, et läti teadlaste panus jäi kahe maailmasõja vahelisel ajal väga tagasihoidlikuks.

Pärast Teist maailmasõda, kui pääs Kuramaa liivi rannaküladesse oli raskendatud, soome uurijad sinna ei pääsenud. Seppo Suhonen leidis siiski teid liivi materjali hankimiseks. Esimene Tartu ülikooli ekspeditsioon liivlaste juurde toimus pärast sõda 1948. aastal Paul Ariste juhtimisel.

Läti uurijatel tekib huvi liivlaste vastu õieti alles pärast Teist maailmasõda, veelgi elavamalt aga alles pärast Läti taasiseseisvumist, kuid peamiselt seoses läti etnilise ja kultuuriajaloo uurimisega või läti murdeuurimisega. Läti keeleteadlaste töodes on pööratud tähelepanu läti-liivi ja liivi-läti keelekontaktidele, nt Marta Rudzite ja Benita Laumane töodes. Hea erialase ettevalmistuse on saanud sellised läti uurijad nagu Kersti Boiko ja Valts

Ernštreits. Ent viljakaim läti uurija ja uurimistulemuste publitseerija on olnud etnoloog Saulvedis Cimermanis.

Kogumikku on lülitatud Mauno Koski 2001. aastal Virittäjä's ilmunud artikli „Liivinmaan nimi” eesti tõlge pealkirjaga „Mis on Liivimaa erinevatel aegadel olnud”. Tõlkes on tehtud mõned ebaolulised kärped, parandatud näpuvigu ja parema loetavuse huvides liigendatud tihedat teksti vahepealkirjadega ning lisatud illustratiivset materjali (nt Adam Oleariuse 1659. aasta Liivimaa kaardi fragment ja Liivimaa kubermangu kaart aastast 1820).

Läti arheoloogide tööst liivlaste uurimisel annab hea ülevaate Guntis Zemitise artikkel „Liivlased. Vanim ajalugu (10.–16. sajand)”. Zemitise enda teaduslik huvi on seotud peamiselt hilise rauaaja ja muistsete semgalite uurimisega. Leiumaterjali detailse kirjelduse kõrval esitab autor huviga loetavaid üldistusi liivlaste etnogeneesi, lokaalsete iseärasuste, eri ajajärgude liivi ühiskonna, usundi jpm kohta. X–XIII sajandi liivi ühiskonda iseloomustades rõhutab autor seda, et liivlased elasid küll sotsiaalselt diferentseeritult, kuid riiklus oli alles pealikuvoimu staadiumis. Zemitis refereerib mh eri põlvkondade uurijate arvamusi liivlaste päritolu küsimuses, peatudes pikalt vendide/võndlaste päritolul, kuid tunnistab, et üksnes arheoloogilise materjali abil pole vendide päritolu võimalik kindlaks teha. Autor refereerib Valentin Kiparsky 1939. aastal ilmunud paljutsiteeritud tööd „Die Kurenfrage” vendide ja Kuramaa suurima jõe Venta nime võimaliku etümoloogilise seose kohta. Arutelu Venta päritolu üle on päevakorral hoidnud Kiparsky järel uued uurijapõlved: on argumente Venta nime balti päriolu poolt ja vastu.

Urmas Sutropi artikkel kannab pealkirja „Liivlaste Metsepole maakonna ulatusest põhja suunas muistse iseseisvuse ajal”. 2009. aastal on samal teemal

ilmunud Sutropi ja Pajusalu ühisartikkel. Sutrop kirjutab varem alustatud teemal, et näidata: Metsepole muinasmaakonna põhjaosa võis suures ulatuses paikneda tänapäeva Eestis ning ulatuda Pärnu jõeni ehk Pärnust lõunasse jäävad mereäärsed alad võisid olla asustatud liivlastega. Koos Pajusaluga on nad kõnealusel alal toonud esile arvatava liivi substraadi nähtusi.

Saulvedis Cimermanise artikkel „Uue-Salatsi valla liivlased 18. sajandi lõpus ja 19. sajandil” on 2003. aastal ilmunud läti ja samuti inglise keeles. Selles vaadeldakse ajalooallikate, nagu hingeloendid, valla kohtuprotokollid jms abil detailselt paari Uue-Salatsi (lt Svētciems) liivi pere käekäiku, kellega Sjögren aastal 1846 kohtus ja keda oma 1849. aasta reisiülevaates nimetas. Pisut ülepingutatud on Cimermanise etteheide Sjögrenile, et viimane olevat moonutanud talunimesid ja inimeste ees- ja perekonnanimesid, „muutes neid saksapärasemaks, nii et need sageli ei vasta inimeste ega talude õigetele nimedele” (lk 117), nt *Puriņi* asemel *Purring* jt. Tegelikult on Sjögren liivlaste nimed pannud kirja ortograafias, mida tollal järgis ka läti keel: järkjärguline üleminek uuele, reformitud kirjaviisile algas küll XIX sajandi keskpaigas, kuid stabiliseerus alles pärast 1920. aastat (*sic!*).

Kogumiku keelt käsitlev teine osa on mahult väiksem, kuid seda sisukam. Riho Grünthal vaatleb artiklis „Liivi keel uue aja esimestel sajanditel” XVI ja XVII sajandi tähendust liivlaste ajaloos: mõlema nimetatud sajandi poliitiline ebastabiilsus ja sõjategevus mõjutasid liivlaste demograafilist arengut ebasoodsalt ja viisid liivlaste rahvaarvu järsule langusele. Aastakümneid kestnud Liivi sõjad hävitasid liivi keele Liivimaal. Kuramaa liivlaste kauemat püsimist seletab autor asjaoludega, mida ka teised uurijad on esitanud: rannakülade geograafiline eraldatus läti asustusest, suhtlemine Saaremaa

eestlastega jms. Grünthal puudutab möödaminnes küsimust, kas Kuramaa liivi asualad olid liivlaste poolt asustatud Henriku Liivimaa kroonikas dokumenteeritud sündmuste ajal (lk 196). Kogumiku teine autor Eberhard Winkler aga ei kahtle selles, et liivlaste asuala laius algselt ümber terve Liivi lahe, ulatudes tänasest Eesti–Läti piirist Ventspilsini Kuramaal, kusjuures kura- ja salatsiliivlaste lahknemise põhjustas ilmselgelt saksa ekspansioon (lk 231). Liivi, eriti kuraliivi keeles esinev kura adstraat ja võimalik substraat oleks vahestine lingvistiline tõend, et liivi asustus Kuramaal on kui mitte põline, siis igatahes väga vana.

Tiit-Rein Viitso kirjutis „Liivi keele põhjooned” esitab eelkõige Kuramaa idaliivi keeletarvitusel põhineva selgelt sõnastatud ülevaate liivi häälikusüsteemist, tegu- ja käändsõnade muutmist ning olulistest käändefunktsioonidest koos mõningate käändesüntaksi küsimustega. Liivi häälikuarenguid jälgib autor algläänemereseoome taustal. Eraldi osa annab lühiülevaate liivi asesõnadest. Seejärel tutvustatakse liivi murdeid; lisatud on kolm liivi teksti koos tõlkega eesti keelde. Liivi keelenäidete kirjutamisel peab autor kinni 1996. ja 2005. aasta keelekonverentsi otsustest. İra murret esindama valitud Julius Mägiste teksti (aastast 1964) *māmīed* ‘maamehed’ ja idaliivi keelt esindava Sikrõgi teksti *mōmīed* oleks ilmselt tõlke kõrvale vajanud selgitust, et maameeste all mõeldakse sisemaal elavaid lätlasti, vrd *amād_mōmīed_attō leʹtlist* ‘alle landbewohner sind letten’ (Kettunen 1938: 230a).²

Huviga loetav on Karl Pajusalu „Salatsi liivi keel”. Salatsi liivi keel on ainuke suurem keeleainestik Liivimaa liivi keelest. Pajusalu märgib, et „Salatsi liivi keelenäited on kõige otsesem

² L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1938, lk 230a.

allikas saamaks aimu, milline võis olla muistse Liivimaa, seega kaudselt ka Koiva ja Väina liivlaste keel” (lk 129). Võiks lisada, et väärtuslikku lisa annaks Koiva ja Väina, kõrvutavalt ka muude Liivimaa piirkondade läänemeresoome kohanimede hoolikas analüüs, mis looks võimaluse avastada uusi Liivimaa liivi keele apellatiive (pidades silmas tuntud tõsiasja, et kohanimed on n-õ apellatiivide kalmistu), liiteid vms. Nii on näiteks mõeldav, et Salatsi liivi apellatiiviga *pāld* 'mägi' on vahest seotud *pald*-tüvelised kohanimed Liivimaa ajaloolistel liivi asuladel: sub *Paļdadzis*, *Paļdas*, *Paļdaža*, 86 sub *Paļde*, *Paldnieks*.³ See uurimistöö on valdkond, mida paljutootavalt alustas Kersti Boiko oma doktoritöoga „Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apēlativi un to relikti Latvijas vietvārdos” (1993).⁴ Sellesuunaline töö paraku ei jätku.

Pajusalu annab ammendava ülevaate Salatsi liivi keele allikatest ja uurimisloost ning siirdub seejärel käsitlema Salatsi liivi keele häälikusüsteemi, morfoloogiat ja sõnavara. Autor teeb hajamärkmeid ka võimaliku läti keele mõju kohta, nagu inessiivi vormide kasutamine illatiivi funktsioonis. Selliseid mõjustusi *resp.* rööparenguid leidub Salatsi liivi keeles enamgi, nende võrdlev analüüs ja süstemaatiline esiletoomine seisab ilmselt alles ees. Siinkohal vaid mõned näited rööparengutest/laenudest: *las*-partikliga (lt *lai*) jussiivivormistik, pöördelõpuga eitusvormid *ab pagatum* 'me ei räägi', vrd lt *mēs nerunājam*; kaks tulevikuaega: *ma*

³ Vt Latvijas vietvārdu vārdnīca, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2003, lk 85, 86.

⁴ Vt lähemalt: L. V a b a, Doktoritöö läänemeresoome geograafilistest apellatiividest Läti kohanimedes. – Keel ja Kirjandus 1995, nr 1, lk 67–68; L. V a b a, K. B o i k o, Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apēlativi un to relikti Latvijas vietvārdos. Disertācija doktora grāda iegūšanai, Rīga 1993. 196 S. – Linguistica Uralica XXXI, nr 1, lk 56–58.

līb kuts 'ma kutsun (tulevik)' ja määratletud tulevik (*futur exact*), mis moodustatakse abiverbi *sāb/līb* + mineviku kesksõnaga *ma sāb tien* 'ma saan teinud', vrd lt *es (pa)saukšu* 'ma kutsun (tulevik)' ja *es būšu darijīs/darijusi* 'ma olen teinud (määratletud tulevikku väljendav liittulevik,⁵ samuti on rööpne isikulõppudeta tingiv kõneviis, jussiivi moodustusmallid. Salatsi liivi morfosüntaktilise erijoonena toob autor esile genitiivikujulise objekti imperatiivis *pan šūōmis lōd pāl* 'pane söök laua peale', ee (Tahkuranna) *pane söōgi laua peale*. Genitiivikujuline objekt on tuntud (vähemalt) eesti läänemurde alal ilmselt laiemaltki, nt mäletab allakirjutanu kirjeldatud objektikasutust lapsepõlveaegsest kodukeelest (Karuse). Ka läti keelt iseloomustab objekti jaotatavuse korral genitiiviobjekt ootuspärase akusatiivi asemel, esinedes verbidega *ēst* 'sööma', *dzert* 'jooma', *dabūt* 'saama', *gribēt* 'tahtma', *lūgt* 'paluma', *prasīt* 'nõudma' vms, eriti puhkudel, kui objekt tähistab midagi söödavat, joodavat, kaalutavat, loendatavat, mõõdetavat, nt *nāc, es tev došu siera* 'tule, ma annan sulle juustu', *Es tev lūdzu, tautu meita, / Piepļāun zaļa āboliņa* 'ma sind palun, kena neiu, / niida (pisut) rohelist ristikut' (<http://www.liis.lv/folklorā/gadsk/tdz/jani/jani1.htm>).⁶

Salatsi liivi keelt iseloomustab omapärane impersonaali mineviku kesksõna tunnus – (*t*)*eds*, mis on Pajusalu järgi liittunus, kuid täpsemat selgitust autor selles artiklis veel ei anna. Kristiina Ross on Eesti Keele Instituudis mullu toimunud seminaril „Common German Influences in early written Estonian and Latvian” peetud ettekan-

⁵ Vt J. E n d z e l i n s, Latviešu valodas gramatika. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1951, lk 966–967; Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, lk 599.

⁶ Vt lähemalt: Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, lk 394.

des juhtinud tähelepanu Johannes Gutsblaffi piiblitõlkes esinevale impersonaali mineviku kesksõna tunnusele *-tuts* (*sunnituts*) ja pidanud seda põhja- ja lõunaeestilise partitsiibitunnuse kontaminatsiooniks. (Juhin siinkohal tähelepanu Karula ja Hargla läänepoolse osa murraku *tud*-partitsiibi topelttunnusele *-tut*.⁷) Kui lõunaeesti kontekstis võiks oletada, et *-ss* on translatiivi lõpp (*saeva marja ära korjatuss*), siis liivi puhul see kõne alla ei tule, sest *ks=*. Võimalik, et Salatsi liivi partitsiibitunnuses järjekindlalt esinev *s*-element lähtub läänemeresoome passiivi preesensi refleksiivitunnusest **-sen*, mis on asendanud preteeritumi **hen*-tunnuse; soome, isuri ja karjala keeles on toimunud vastupidine asendus.⁸

Artikli lõpuosas toob Pajusalu esile nii Kuramaa kui ka Salatsi liivi lokaalseid ühisjooni eesti naabermurretega. Kuramaa liivi ja Lõuna-Saaremaa murdekeele ühisjoonte hulgas on esile toodud nt *ā > ō*, *au > ou*, mis iseloomustab ka Kuramaa läti murdekeelt.⁹ Selliseid ühisarenguid on enamgi, mida Paul Ariste on iseloomustanud koguni kui Kurakurgu keeleliitu. Salatsi liivi keelel on rohkesti sarnasusi lõunaeesti läänepoolsete murrakutega, eriti Hallistega, samuti Leivu keelesaare ning lääne-eesti lõunarühma (Häädemeeste ja Saarde) murrakuga. Salatsi liivi ja Mulgi eripärase ühissõnavara hulka on mh arvatud lvS *oza* ja Mulgi, Saarde

osa 'liha', ehkki kõnealuse sõna levila on siiski laiem: seda tuntakse Kuramaa liivi *võzà* kõrval ka soome murdekeeles (*osa* 'lihapala / Fleischportion am Tische'), vadja keeles (*õsa*),¹⁰ rääkimata lastekeelsest kujust *õss* jt, mis eesti keeles on täiesti üldine.¹¹ Salatsi liivi *kürt*, Mulgi, Saarde *kurta* 'seista' levib samuti ulatuslikumalt ja sellel on etimoloogiline vaste vadja ning isuri keeles, kusjuures verbitüve tuletus- ja semantiline hargmik on lai.¹²

Pajusalu on taas üles võtnud leivude võimaliku liivi päritolu küsimuse, lisades muu hulgas: „miks lätlastest naabrid on neid nimetanud ikkagi liivlasteks (*leivu* tähendab latgali murdes liivlast)” (lk 229). Küsimus on kahtlemata huvitav ja intrigeeriv. Läti uususes domineerivad teatavasti *b*-lised etnonüümivariandid (vt ka Mauno Koski kirjutist samas kogumikus). *v*-liste etnonüümivariantide kohta on läti keeles äärmiselt vähe teateid, ja murdesõnaraamatud ei registreeri neid üldse. Vaid ühes Võnnu/Cēsise piirkonnast (mitte Dundagast, nagu ekslikult Koskil, lk 60) üles kirjutatud dainas, mis kirjeldab saajarahva läbielamisi võõrsil, esineb etnonüümi *v*-line variant: *Izstaigāju Livu zemi* 'Käisin läbi liivide /liivlaste maa' (<http://www.dainuskapis.lv>). Kui *leivu* (nimisõnast *leivi* < *liivi*) on tõepoolest liivlasi tähistav etnonüüm, siis jääb üha päevakorda küsimus, kas sellega on tähistatud (ka) Koiva ääres elanud läänemeresoomlasi.

⁷ Vt H. Keem, I. Käsi, Võru murde tekstid. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2002, lk 17, 46.

⁸ Vt A. Laanest, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1975, lk 157; T. Lehtinen, Kielen vuosituhannet. Suomen kielten kehitys kantaauralist varhaisuomeen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007, lk 132.

⁹ Vt M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1964, lk 150; M. Rudzīte, Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. Rīga: Zvaigzne, 1993, lk 160, 238.

¹⁰ J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch VI. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000, lk 1847–1848; Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2001, lk 273.

¹¹ J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch VI, lk 1852.

¹² Vt lähemalt: L. Vaba, Ein eventuelles baltisches Lehnverb in der Südgruppe der ostseefinnischen Sprachen. – Festschrift für Ralf-Peter Ritter zum 65. Geburtstag. Wien: Praesens, 2005, lk 547–554.

Eberhard Winkler on artiklis „Laen-sõnakihtidest liivi keeles” esile toonud Kuramaa ja Salatsi liivi keele vanemad (balti, germaani, slaavi) ja nooremad (keskalamsaksa, läti, ülemsaksa, baltisaksa ja vene) laenukihid. Alamsaksa laenude põhimass on liivi keelde ootuspäraselt tulnud läti keele vahendusel, millele ühemõtteliselt osutavad läti substitutsioonid. Võimalikku kura laenukihti ja võimalikke eesti laene liivi keeles autor aga ei nimeta. Edasi on kaht liivi keele varianti kõrvutavalt vaadeldud laenukihtide osakaalu ja sõnaliigilise jaotumuse seisukohalt. Ootuspäraselt pole laenatud ase- ja arvsonu. Huvipakkuv on sõnaliigiti antud ülevaade (peamiselt) Salatsi liivi laenuvarast ja sellest, millistele semantilistele väljadele seda on laenatud. Tugev võõrmõju esineb semantilistes väljades, mis tähistavad elukutseid, ühiskondlikku elu, õigust ja korda ning vaimset kultuuri. Lisatagu, et samalaadne tendents ilmneb üldisemaltki eri keelte laenuvaras (vt World Loanword Database: <http://wold.livingsources.org/semanticfield>). Autor on semantiliste väljade vaatlemisel liigitanud vanad (balti, germaani, slaavi) laenud liivikeelseteks sõnadeks, vastandades neid uutele (alamsaksa, läti jne) laenudele. Artiklis esitatakse läti laenuna *kanni* 'koirohi' (lk 235), kuid sellist taimenimetust läti keeles siiski pole; Salatsi liivi sõnaraamatus on *kanni* tähendusteks esitatud 'Wollgras' ja seotud õigesti taimenimedega lvK *kañni*, ee *kann*.¹³

Valts Ernštreits annab kirjutises „Liivi keele allikad” üksikasjaliku ülevaate nii publitseeritud kui ka käsikirjalistest allikatest, aga samuti helikandjaile ja filmina talletatud liivi kee-

le näidetest. Eesti Keele Instituudi fonoteegis on 321-tunnine helisalvestiste kogu, millest umbes viiendik on digitaaliseeritud. Digilindistusi on ka Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis. Hõlpsasti kättesaadav liivikeelsete tekstide kogu leidub portaalis *Livones*. On muidki liivi võrgumaterjale. Peale selle on välitöödel või muul viisil kogutud liivi ainestikku, mis on kogujate või nende pärijate koduarhiivides ja pole uurijatele paraku vabalt kättesaadavad.

Kogumiku kolmas, kultuurile pühendatud osa hõlmab kuus artiklit viielt autorilt. Kristi Salve on kirjutanud kogumikule kaks artiklit: „Liivi rahvausundist ja folkloorist” ning „Liivi rahvakalendrist”. Esimesena nimetatud artiklis kirjutab Salve, et ta on toetunud Oskar Looritsa kogumis- ja uurimustulemustele, kuid vajadusel Looritsa seisukohti korrigeerinud ja täiendanud. Regivärsilise rahvalaulu puudumist liivlastel seletab Salve liivlaste perifeerse asendiga läänemeresoomlaste asualal, lisades, „et kui oligi olemas mingi vana läänemeresoomeline, ajalooliselt runolaulule eelnev laulukihistus, siis kadus see juba üsna ammu erinevate etniliste rühmade segunemise ja keelevahetuste käigus” (lk 254). Ka liivi rahvamuusikas puuduvad muistsed viisid. Liivi laulurepertuaaris on palju lätilaenulist, kuid laenatud on ka muudest suundadest, sh saarlastelt, mispuhul esineb liivi-eesti segakeelsust (lk 258). Saarlastelt on laenatud muudki, nt Suure Tõllu (Telu, Tell) kuju. Lastelauludes näib liivikeelse algupärase loomingu osa olevat suurem, mida Salve põhjendab lastele esitatava folkloori konservatiivsusega. Liivi muinasjutu-repertuaari analüüsidest rõhutab Salve, et liivi rahvajuttude, eriti pärismuinasjuttude korjamine jäi mõnevõrra hiljaks. Omapäraseima osa liivi rahvajuttudest moodustavad tekkelood, muistendid ja memoraadid. Need on ühtlasi

¹³ E. Winkler, K. Pajusalu, *Salivisches Wörterbuch*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2009, lk 78; vt ka L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch*, lk 105a.

liivi usundiuurimise allikmaterjaliks. Salve seab kahtluse alla Looritsa väite liivlaste haldjamaailma suuremast rikusest võrreldes naabritega. Mõistatusi käsitledes rõhutab Salve, et need „tuleks kiiremas korras avaldada” (lk 275).

Kuradi tähtsaima vaenlase pikse puhul on Salve esile tõstnud Salatsi liivi piksenimetuse *vana iza* ja selle lõunaeesti semantilised vasted *vanõmb*, *vanõmba vihm* 'äike'. On ehk huvipakkuv lisada, et samalaadseid piksenimetusid tunneb ka Loode-Vidzemes kõnelnud läti keel: *vecais* 'vanamees; äike', *vecais tēvs* 'vanaisa; äike'.¹⁴ Kohaliku läti keele vahendusel, mitte otse saksa keelest, nagu arvab Salve, on liivi keelde võetud nõianimetused *aršt* ja *skupšt-nikā*. Läti vahenduse poolt kõneleb ühemõtteliselt nende sõnade häälikukuju. Salve on võoristanud Salatsi liivi mõistatuste *juks* 'üks' kasutust indefiniitse artikli funktsioonis ja arvanud „nagu oleks tegu tõlkega saksa keelest”, sest selline kasutus pole lätipärane (lk 274). Järelduste tegemisel tuleb siiski arvesse võtta tõsiasja, et arvsõna *viens / viena* 'üks' võib ka läti keeles esineda umbmäärase artiklina. Nii näiteks on latgali ja alamläti muinasjuttude keeleline võrdlus osutanud, et viimastes on *viens* indefiniitse artiklina (indefiniitse pronoomenina) palju tavalisem kui latgali murrakutes, mida võib – kuigi mitte reservatsioonideta – selektada saksa keele mõjuga.¹⁵

Liivi rahvakalendrit tutvustavas kirjutises annab Salve küllalt detailirohke ülevaate rahvakalendri tähtpäevadega seotud kommetest, töökeeldudest, tähtpäevaga seotud maagiatest, ilmastiku-

¹⁴ B. L a u m a n e, Smalki lija zelta lietus. Dabas paradību nosaukumi latviešu valodā I. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2005, lk 209.

¹⁵ Vt täpsemalt: J. E n d z e l i n s, Latviešu valodas gramatika, lk 482; vt ka Müsdienu latviešu literārās valodas gramatika I, lk 484.

tähelepanekutest, tavanditoitudest jpm. Salve märgib, et valdav enamik liivi rahvakalendriga seotud tekstidest, mida käesoleva kogumiku artiklis on kasutatud, on publitseerimata arhiivimaterjalid.

Linda Dumpelt on ulatuslik ülevaade liivlaste toidukultuurist. Kirjeldatud on teravilja-, piima-, liha-, aedvilja- ja otse loomulikult kalatoite. Unustatud pole jooke, kusjuures erilist tähelepanu on pööratud õlletegemisele. Kirjutises on etnograafiahuvilisele veel palju muud meelepärast, pidades silmas sedagi, et läbi kogu artikli esitatakse võrdlevaid taustandmeid naabritega, nt tuuakse esile kohupiimategemise vanapärast (lk 302). Teemat kokku võttes on Dumpe öelnud, et liivlaste toitudes väljenduvad selgelt läänemeresoome rahvastele ühised jooned, millest annab eriti selgelt tunnistust vastav terminoloogia (lk 319). Dumpe on esitanud ka liivikeelseid toidunimetusid jms. Läti päritolu sõnade puhul on lisatud laenualus (ehkki mitte järjekindlalt), mõningatel puhkudel leiab lugeja käsitlusest koguni toidunime etümoloogia, mis on tervitatav. *kūjakalā* puhul on öeldud, et see on tuletatud verbist *kūjastō* (lk 311), tuletusaluseks on siiski adjektiiv *kūja*; *lemdōks* 'nõu, mida kasutati kohupiima tegemisel' (vrd 'Holzgefäss, Milchgefäss, Milchbütte aus Holz'¹⁶) sidumine adjektiiviga *lem* 'soe' (lk 302) kuulub pigem rahvaetümoloogia valdkonda.

Edasi järgneb Valts Ernštreitsi kirjutis „Liivi kirjandus”, milles üldtuntud faktide kõrval (esimene liivlastele mõeldud liivikeelne raamat oli Matteuse evangeelium, mis ilmus 1880 jpt) leidub tõenäoliselt vähem tuntut (nt kas või Laimonis Rudzītise tegevus liivikeelse kirjasõna arendamisel). On muudki huvipakkuvat, nt 1930. aastail ilmunud kuukirja Livli keelepoliitikat on autor iseloomustanud kui mõnevõrra

¹⁶ L. K e t t u n e n, Livisches Wörterbuch, lk 187b.

sallimatut lääneliivi murdes kirjutatud tekstide suhtes: lääneliivi autorite tööd pandi ümber nn ametlikku, idaliivi keelde. Autor tõdeb, et ehkki liivi kirjanduse traditsioon on võrdlemisi lühike, on liivlased ometi suutnud luua kirjanduspärandi, „mis tõendab nende soovi ja suutlikkust astuda auväärsele kohale teiste Euroopa kultuurrahvaste seas” (lk 332).

Artikli „Liivi kujutav kunst” autor Baiba Damberga tõdeb, et liivi kunsti pole seni veel professionaalselt uuritud. Autor nendib, et liivi päritolu kunstnike eneseteadvustamine algas õieti alles 1994. aastal, kui asutati Līvõ Kultūr sidām (Liivi Kultuuri Keskus) ja korraldati esimene liivi kunsti ühisnäitus „Līvõd kuņšt”, mida esitleti peale Irē rahvamaja Ventspilsis, Tallinnas ja mitmes Soome linnas. Artiklis tehakse pikemalt juttu ehitusmeister Mārcis Podiņš-Sārumsist. Edasi nimetatakse liivi juurtega naiviste, akvarellimaalijaid, graafikuid ja skulptoreid.

Kogumiku artikliseeria lõpetab Renāte Blumberga „Liivlaste muusikaelu”. Siin käsitletakse liivi taidluskooride ja -ansambelite tegutsemist 1920. aastaist tänapäevani välja. Autor toonitab, et liivlaste ühine musitseerimine on oluline liivi identiteedi tõestamise viis.

Neljandas, lisade osas on August Georg Pezoldi tuntud joonistuste repro-

duktsioone, Kuramaa liivi külade skeeme, etnograafilisi jooniseid, liivi päritolu maalikunstike tööde reproduktsioone. (Illustreerivat materjali on tegelikult lisatud ka kogumiku artiklite juurde.) Edasi on toodud kohanime-loendid, isikunimeregister, kasutatud arhiiviallikad ja kasutatud kirjanduse koondbibliograafia. Liivlastest on kirjutatud uurimusi eesti, läti, soome, saksa, inglise ja vene keeles, sekka mõni siiski ka liivi keeles. Liivikeelsete kirjutiste autorid on Pētōr Damberg, Baiba Damberga, Valts Ernštreits, Kersti Boiko, Tõnu Karma, Tiit-Rein Viitso. Kõige lõpus on kogumiku autorite lühitutvustused. Raamatuga on kaasas Vahur Laiapea loodud film „Professor Viitso liivlased”, kus näeme ja kuuleme viimaseid liivi keelt emakeelena kõnelejaid ning kus on juttu Tiit-Rein Viitso elutööst liivi keele talletaja ja uurijana.

Muidu nii silmapaistva hoolega toimetatud töös häirivad kohati kordused, nt lõikude ümbertõstmisel on teinekord jäänud ümbertõstetav vanas kohas kustutamata. Eesti keelgi oleks siin seal vajanud pisukest kohendamist, pidades eriti silmas väljaande soliid-sust.

LEMBIT VABA